

34. Хробак М. В ім'я історичної правди // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С.375-380.
35. Цюкан І. Від Денікіна до більшовиків. Фрагмент споминів з Радянської України. – Відень: Український прапор, 1921. – 19 с.
36. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.
37. Шанковський Л. Українська Галицька Армія // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9. – С.3343-3347.
38. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид-во Дм. Микитюка. – 1974. – 396 с.
39. Шухевич С. Спомини з УГА (1918-1920): У 5 т. – Львів, 1929. Т. 4. – 147 с. – Т.5. – 164 с.
40. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича МАН України; Просвіта, 1996. – 360 с.
41. Якимович Б. Червона Українська Галицька армія // Довідник з історії України / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-е вид., доопр. і доп. – К.: Генеза, 2001. – С.1042-1043.
42. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія: Накладом гурта прихильників, 1956. – 182 с.

In this article the process of Red Ukrainian Galych Army creation in 1920 is investigated on the basis of sources and literature analysis.

Key words: Ukrainian Galych Army, Red Ukrainian Galych Army.

Отримано: 12.03.2008

УДК 371(477)“1919”

Е. М. Мельник

БОРТЬБА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ В ПЕРІОД ДЕНІКІНЩИНИ (ВЕРЕСЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1919 р.)

Стаття присвячена діяльності громадських організацій по захисту національної школи в період денікінської окупації (1919 р.)

Ключові слова: громадські організації, національна школа, денікінщина.

З вересня до половини грудня 1919 р. тривала білогвардійська окупація майже всієї території України, що тяжко відбилося на освітній справі. Україну було поділено на три області: Київську, Харківську та Новоросійську (з центром в Одесі), на чолі останніх поставлено головнокомандувачів з диктаторськими правами [1]. Поновився національний гніт. «Добровольці, зруйнувавши добробут українського селянства, взялися за знищення культурних багатств і в озвірілій люті, бажаючи раз і назавжди припинити український рух, розпочали похід проти української школи й мови» [2], – відзначав О. Доценко.

Порушена нами проблема не знайшла належного висвітлення у науковій літературі в радянські часи і лише частково відображена в українській історіографії [3]. Мета даної статті – з'ясувати, як український національно-освітній рух підтримували широкі маси суспільства, а також громадські організації, зокрема Всеукраїнська учительська спілка, Товариство шкільної освіти, Товариство «Просвіта», кооперативи.

У друкованій відозві «Населенню Малоросії» А. Денікіна російська мова оголошувалася державною, вживаною у всіх урядових установах та державних навчальних закладах. Водночас для бажаних дозволялося вживання місцевої, «малоросійської» мови у приватних школах, в установах регіонального самоврядування та місцевих судах [4]. А невдовзі головнокомандуючий Полтавською, Катеринославською і Харківською губерніями генерал Май-Маєвський видав «Основные положения, принятыя Особым совещанием по вопросу об украинских школах» (наказ №22), якими заборонялося викладання національної мови в Україні [5]. Про це ж заявив незабаром і попечитель харківського шкільного округу С. Блінов. Зокрема, він наголошував на тому, що українські гімназії можуть існувати тільки як приватні шкільні установи і прав на допомогу з боку уряду не мають [6]. 1 листопада 1919 р. попечитель київської шкільної округи Є. Спекторський також видав циркуляр, де йшлося про розпорядження генерала Денікіна щодо переведення всіх українських навчальних закладів на утримання приватних осіб і товариств [7]. Отже, відновлення дореволюційного імперського законодавства в галузі освіти позбавляло фінансової підтримки держави навчальні заклади з «малоросійською мовою навчання», відносючи їх до категорії приватних. Російськомовні ж школи перебували на державному утриманні. Такі ж вказівки було дано й земствам. Заходи по руйнації національної школи з боку денікінських властей призвели до гострої опозиції українського народу.

Так, досить рішуче стали на захист національної школи всі українські культурно-просвітні організації і товариства. Зокрема, Всеукраїнська учительська спілка, Товариство шкільної освіти, Товариство «Просвіта», кооперативи та ін. На початку жовтня 1919 р. Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки звернулося з відозвою до учительських спілок України, в якій відзначалося: «тяжке матеріальне становище української школи у зв'язку з сучасним політичним моментом, що вимагає витворення таких міцних організацій, які б цілком взяли на себе клопотання про удержання українських шкіл та координації їхньої діяльності. На сторожі української школи, – зазначалося у відозві, – стоять учительські спілки, але вони не можуть забезпечити школам нормальне існування. Причини в тому, що деякі спілки, зберігши форму, можуть вимушено змінити увесь свій напрям діяльності. Тому до справи допомоги школи треба притягти інші громадські організації, бо школа – надбання всього народу, отже піклуватися про неї повинні широкі народні об'єднання [8].

Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки пропонувало всім спілками України, зважаючи на місцеві обставини, подбати про заснування громадських організацій, які могли б взяти на себе керівництво і фінансування українських шкіл. На думку членів Бюро, такими товариствами

могли бути: 1) місцева «Просвіта», коли вона міцно організована і зарекомендувала себе організованою працею; 2) місцева філія Товариства шкільної освіти. Найкраще, вважалося, якби скрізь були однотипні організації, а такими могли бути філії Товариства шкільної освіти, в губернiальному місті – губернiальна філія, в Києві Всеукраїнська; вибори районних рад Товариства можуть обиратися з'їздами (§11 Статуту). Рада місцевої філії Товариства мала організувати три комісії: 1) організаційну; 2) педагогічну і 3) фінансову. Організаційна комісія дбала б про заснування філії Товариства на місцях, про зв'язок з організаційним центром і про побільшення числа членів. Педагогічна мала б на меті: а) вироблення програм українських шкіл і взагалі педагогічну допомогу школам в їх щоденному житті; б) постачанням школам підручників; в) забезпечення вчительським персоналом (у згоді з Бюро праці місцевої спілки); г) відкриття нових шкіл; д) популяризацію ідеї української школи. Фінансова комісія збільшує кошти Товариства через зв'язки з кооперативами та різні інші заходи, а також розподіляла б ці кошти між школами.

Під час організації філії Товариства слід було мати на увазі, що початкові школи, особливо там, де вони існують серед неукраїнського населення, найбільше належать до компетенції повітових філій, вищі початкові і середні – до губернiальних, вищі – до Всеукраїнської Ради шкільної освіти.

З метою кращої організації філії Товариства на місця Учительська спілка мала надіслати спеціальних інструкторів. А у всіх справах Товариства слід було звертатися до Києва, яке містилося по вул. Ірпенській, 4 [9].

Подаючи ці всі поради своїм товаришам на місцях, Центральне Бюро Всеукраїнської спілки сподівалося, що енергійними заходами українських учителів в найближчий час нову організацію буде створено і тим національну школу буде поставлено на міцний ґрунт.

26 жовтня 1919 р. Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки звернулося до всіх місцевих спілок, які входили до складу Всеукраїнської спілки, з обіжником, в якому відзначалося, що своїми попередніми циркулярами до місцевих спілок Центральне Бюро мало своїм завданням зміцнити організацію місцевих об'єднань, сконсолідувати розпорошені вчительські сили і нарешті зв'язати центр з периферією [10].

У документі особливо наголошувалося: «Сподіваючись, що міцну організацію вчителства на місцях вже переведено і що місцеві спілки в новій свідомості своїх сил чекають відповідальних вказівок з центру, Центральне Бюро звертається тепер до всіх об'єднань Всеукраїнської учительської спілки з приводу деяких невідкладних питань української школи, які виникли внаслідок енергійної боротьби українського громадянства і особливо організованого вчителства.

Починається шкільний рік, і організоване вчителство України повинно прикласти всіх сил, аби школа, в тому числі й українська, безборонно і більш-менш нормально продовжувала ту працю, яка так яскраво визначилася ще у 1917 р., перед організованим вчителством повинен лежати, як і раніш, один шлях – шлях національно-культурної роботи; роботи по вихованню молодого покоління, могутньої культурної сили. Головним педагогічним законом для вчительських організацій і кожного свідомого вчителя

Україні повинні бути постанови педагогічних і професійно-учительських з'їздів і те педагогічне сумління вчителя, яке лежить поза всякими розпорядженнями; високі завіти національної школи, що провідною зорею світять нам в творах Каменського, Песталоцці, Ушинського, повинні й надалі показувати вам наш шлях» [11].

Крім того, у зв'язку з загрозою українській школі від навали в Україну білогвардійської Добровольчої Армії Всеукраїнська учительська спілка в листопаді 1919 р. прийняла звернення «До педагогів всього світу»: «Культурним придбанням українського народу, а саме – університетам, гімназіям, початковим школам на рідній викладовій мові, які укрили територію України за часи революції, з приходом в Україну Добровольчої армії ген. Денікіна загрожує цілковите знищення... Центральне Бюро учительської спілки, яка об'єднує понад 20000 організованого українського вчителства, заявляє свій палкий протест проти реакційного уряду Денікіна, який свідомо руйнує національну освіту» [12].

З протестом виступила проти освітньої політики денікінщини також і Київська об'єднана вчительська спілка працівників школи та культурно-просвітніх інституцій. У відозві, виданій нею, говорилося: «Київське організоване вчителство всіх національностей, зостаючись вірними своїм принципам, покладеним в основу вчительського об'єднання ще за довгий час до революції, визнає право всіх народів, в їх числі і українського, на повне культурне самовизначення і вважає необхідним, щоб кожний народ зберіг в ділянці школи і культури національні здобутки, добуті в період часу після революції ціною великого труда і багатьох жертв.

Народ український, так само, як і російський, польський, єврейський, має право на свою національну школу на рідній мові згідно з основними вимогами педагогічної науки. Тільки повна і щира повага до культурних особливостей і національних прав кожного народу може повести до єднання й мирного співжиття» [13].

Необхідно відзначити, що загроза з боку окупаційного денікінського режиму насамперед нависла над культурно-просвітньою діяльністю Київської Ради професіональних спілок, яка не мала необхідних коштів. З метою розв'язання цієї надзвичайної проблеми голова Ради і завідувачий культурно-освітнім відділом профспілок м. Києва відвідали головноуповноваженого уряду Денікіна в справах торгу і промисловості П. Попова і представили йому кошторис діяльності Ради на 3 місяці. Незважаючи на те, що П. Попов обіцяв видати Київській Раді профспілок аванс в 50 тис. крб. для її діяльності, цього він не зробив. Пояснювалося це тим, що Особлива нарада при головнокомандуючому, яка невдовзі розглядала це прохання, у видачі авансу відмовила. Склалася надзвичайно важка ситуація, яка не давала змоги Раді ефективно продовжувати далі свою культурно-просвітню діяльність, внаслідок чого вона вимушена була закрити в місті Києві робітничий технікум і 7 шкіл. А ті школи, що залишилися в місті, продовжували існувати тільки на кошти поодиноких спілок. Справа ускладнювалася ще й тим, що запас коштів у Київської Ради був лише на один місяць. І якщо протягом цього часу ситуація з коштами не змінилася б, мала настати цілковита ліквідація культурно-освітньої діяльності серед київських робітників [14].

Не чекаючи допомоги від властей, освітні спілки м. Києва розпочали збирання коштів на українську школу. З цією метою вони влаштували концерти, прибутки від яких ішли на утримання навчальних закладів. Зокрема, хор Всеукраїнської учительської спілки імені М.В. Лисенка виступав з концертами, на яких виконувалися народні пісні, пісні не тільки Наддніпрянської України, а й Галичини [15].

22 жовтня 1919 р. у приміщенні колишнього Молодіжного театру відбувся концерт на користь незаможних учнів 1-ої Київської української гімназії ім. Т.Г. Шевченка, організований батьківським комітетом гімназії, за активної участі популярного в той час артиста Івана Мар'яненка. У концерті брали участь такі відомі українські актори, як Л. Ганевич, М. Калиновська, Л. Іскра-Єзерська, Найдич, А. Ростислава-Михайлова, М. Супрун, а також громадські діячі С. Бутовський, М. Вороний, С. Дурдуковський, М. Дейнар, Л. Курбас, Г. Рязанець. Співав Національний хор під керівництвом В. Верховинця. До програми концерту, між іншим, ввійшли неспівані ще доти арії з опери М. Лисенка «Тарас Бульба». Надії ініціаторів концерту виправдалися: громадянство широко відгукнулося на таку добру патріотичну справу, як збір коштів на потреби української школи, відзначала газета «Слово» [16].

Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки звернулося до всіх вчителів України з роз'ясненням мінливої політики генерала Денікіна щодо української школи. Так, 27 листопада 1919 р. Бюро відзначало, що розпорядження влади Добармії щодо української школи часто в основі своїй суперечливі й неясні, і практика місцевих представників влади часто призводить до таких висновків, які можуть загрожувати існуванню української школи в окремих місцевостях України. Водночас учительство країни в особі своїх професійних органів – спілок, – писалося у зверненні, – не завжди уявляє собі правове становище української школи та її учителя і тому іноді не домагається належних йому за законом прав. З метою внесення в тактику учительських спілок ясного розуміння прав і обов'язків українського учителя. Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки вважало за потрібне дати такі пояснення:

1. Нижчі початкові школи, беручи кошти, які і раніше, із земських чи державних джерел, можуть вести навчання українською мовою «... в початкових училищах тих местностей, где разговорным языком населения является язык малорусский, разрешается первые годы обучения пользоваться при преподавании природным языком учащихся в качестве подсобного для обучения учащихся» (обіжчик «Управления народного Просвещения» від 20 вересня 1919 р. за №4433). Цим самим розпорядженням корегується пункт 1-й, стаття 1 «Основных положений», принятых Особым совещанием при Главнокомандующем по вопросу об украинских школах» (наказ №22 генерала Май-Маєвського), який трактує про ті українські школи, що перейшли на українську викладову мову після «появления украинских властей», тобто після 7-го листопада 1917 р.; ті ж школи, які перейшли на українську викладову мову на підставі постанови Тимчасового уряду в березні місяці 1917 р., по точному розумінню цих «Основных положений», мали право вести далі навчання українською мовою. Отже, всі спілки мали додержува-

тися циркуляру №4433 в усіх суперечках з місцевими представниками влади Добармії і тлумачити його згідно з вказівками Центрального Бюро.

2. Усі вищі початкові й середні школи з українською викладовою мовою мали право вести далі навчання цією ж мовою на правах приватних шкіл. Щоб легалізувати їх як приватні школи необхідно скласти яке-небудь товариство («Просвіту», Товариство шкільної освіти і т. ін.) зареєструвати його в Окружному Суді (або надіслати заяву до центрального органу Товариства, коли це тільки філія) і подати прохання до попечителя відповідної шкільної округи про дозвіл одчинити школу (вищу початкову чи середню) на точній підставі закону 1-го липня 1914 р. (Закон можна знайти в «Журнале Министерства Народного Просвещения» або «Циркулярах при Киевском Учебном Округе» за 1914 рік). При проханні треба прикласти статут Товариства, навчальні плани і подати шкільні відомості та закон.

3. Приватні українські школи можуть мати допомогу від держави, земств, міст, окремих організацій та інших товариств (циркуляр від 20 вересня 1914 р. за №4433). Отже тут жодної різниці між українськими й російськими школами бути не може і ці й другі користуватимуться допомогою.

Своїми попередніми об'їзниками (13 вересня 1919 р. за №722 і 11-го жовтня 1919 р. за №831) Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки висловило свою ідейну позицію і намітило ті шляхи самоорганізації учительства, які мусять привести до охорони й розвитку української школи. Даючи тепер ці інформації учительським спілкам, Центральне Бюро мало на меті з'ясувати наші права і тим самим дати в руки провідникам учительства зручний матеріал для відстоювання інтересів української школи [17].

Крім того, Центральним Бюро Всеукраїнської спілки детально всі розпорядження було надруковано в №1 – 3 журналу «Вільна Українська Школа» [18].

Справі професійної організації вчителства в період денікінщини багато шкодила повна перерва комунікацій, а також постійна внутрішня війна. Проте ЦБ через свого інструктора т. Бузька добре ознайомилося з станом учительських спілок (ще за радянської влади) на півдні Чернігівщини. З другого боку, ознайомленню дуже допомагав учительський інтернат, відкритий при ЦБ: там щодня можна було зустріти представників різних регіонів України. З метою налагодити організацію на місцях було видано відповідний циркуляр, в якому ЦБ звертало увагу на стан української школи. Багато засідань ЦБ було присвячено цьому питанню. Керівникам учительських організацій на місцях було дано низку практичних порад, як убезпечити школи від руїни. Між іншим, ЦБ заявило протест проти згадуваних наказів денікінської влади і звернулося з відповідною відозвою до учительських організацій всього світу.

У персональному складі ЦБ великих змін не сталося. Товариш голова ЦБ О. Дорошкевич, який за від'їздом С.Ф. Русової виконував обов'язки голови, зрікся своєї посади, бажаючи дати змогу ЦБ обрати когось іншого за голову. Але ЦБ на засіданні 2 жовтня 1919 р. переобрало своїм головою того ж О. Дорошкевича [19].

У Центральним Бюро Всеукраїнської вчительської спілки водночас проведено реорганізацію в тому напрямі, що керування окремими галузя-

ми діяльності було розподілено між членами Центрального Бюро, а саме: фінансово-економічну справу вів Потапенко, лікарсько-гігієнічну – Підгаєцький, організаційно-інструкторську – Романюк, секретарство – Бакалінський, скарбничу – Шмиговський; крім того, в бюро-праці секретарем була – Берсен; бібліотекарем педагогічно-освітньої вчительської бібліотеки при Центральному Бюро – Шекера.

Центральне Бюро заслухало і схвалило, за доповідями керівників, план діяльності з кожної галузі і приступило до більш систематичної роботи по задоволенню потреб організованого вчителства. Ставилося питання лікування вчителів та розроблено план шкільної гігієни й санітарії. Фінансисти розглядали свої важливі справи на спільних засіданнях з керуючими колами кооперації щодо взаємовідносин організованого вчителства і кооперації. Організатор-інструктор регулярно інформував представників з регіонів, які, не зважаючи на перешкоди в комунікації, щодня приїжджали з різних губерній з питань проблем школи і вчительських організацій [20]. Так, на початку грудня 1919 р. до Центрального Бюро Всеукраїнської учительської спілки прибув представник Звенигородщини, який дістався до Києва за 9 днів на паровозі. Він повідомив, що школи через брак палива та інші перешкоди в багатьох місцях не працюють. А ті школи, де наявні спеціальні кошти, або завдяки вжитих заходів керівників деякий час ще продовжують свою роботу. Учителство платні не отримує, зв'язків з центром немає. Частина шкіл після останніх розпоряджень влади переходить на викладання російською мовою. Учительські організації працюють при великій перешкоді – через відсутність ідейних керівників, які беруть участь у політичній боротьбі. Решту, які залишилися, переслідують або арештовують. Водночас українські школи, не зважаючи на перешкоди, активно провадять свою працю [21].

Проаналізувавши обстановку, що склалася на Звенигородщині, Центральне Бюро з метою змінити її в сторону покращання, створило у м. Звенигородці філію Товариства шкільної освіти, яка взяла на себе керування українськими школами в повіті [22].

Аналогічні філії Товариства шкільної освіти були відкриті і в інших регіонах України. Зокрема, у м. Ніжині на Чернігівщині наприкінці вересня 1919 р. заходами учителства та місцевої української інтелігенції було закладено філію Товариства шкільної освіти [23]. Невдовзі харківське українське громадянство й учителство створили в Харкові філію цього ж Товариства [24].

Та чим більше було утисків з боку денікінських властей щодо української школи, особливо у селах, тим більше проявилось там не тільки національного почуття, а й національної свідомості. В результаті цього школи майже усюди були відкриті і там, де бракувало коштів на утримання вчителів та на купівлю шкільного приладдя, кошти ці добувалися під час сільських і волосних сходів найчастіше запровадженням особливого податку на землю.

Варто підкреслити і той факт, що питання про школи й про навчання в них українською мовою в більшості сіл України підіймалося навіть тоді, коли треба було думати не тільки про те, як утримувати школу, але й про те, щоб підшукати вчителя.

Незважаючи на те, що в школах бракувало підручників та на всю складність тогочасних обставин, село тягнулося до того, що йому рідніше і ближче [25]. «І скільки б влада не заявляла про те, що український рух – це є вигадка «купки» національних шовіністів, якими б спробами вона не намагалася перешкодити праці культурних робітників, як би вона не намагалася припинити того, що тепер прийняло цілком природно – стихійний характер – вона не змогла припинити».

Від пасивності і надії на те, що хтось зробить, громадянство само переходить до активної національно-культурної праці, що є найкоротшим і найбільш певним шляхом до національної перемоги», – писав часопис «Слово» [26].

Полтавське Бюро учительської спілки через газету «Рідне слово» повідомляло учителів губернії, громадські організації й населення про те, що наказом генерала Май-Маєвського під №22 справа національної освіти передається до рук населення. Тобто наказ відмовляв у наданні державних коштів на утримання української національної школи і забороняв земствам та міським самоврядуванням підтримувати українські школи. Тому український народ бюро закликала, має відновити традицію славного національного руху XVI і XVII століть, коли справа освіти цілком належала суспільству. З огляду на це, губернська учительська спілка, оголосивши про утворення «Фонду національної освіти», закликала населення виконати свій громадський обов'язок [27].

Бюро губернської учительської спілки прийняло постанову про утворення в Полтаві «Учительського Дому». Потреба такої установи для однієї з найбільших українських губерній була вкрай необхідна. В «Учительському Домі» передбачалося відкрити музей, бібліотеку, майстерню, педагогічне видавництво, які мали допомагати розвитку української національної школи. Крім того, тут мали надавати допомогу суто матеріального характеру – влаштування санаторіїв для хворих вчителів, будинків відпочинку, учительського кооперативу тощо. Одним із найголовніших завдань «Учительського Дому» було відкриття при ньому бурси на 15-20 чоловік, де приїжджі із повітів у справах учителів за мінімальну платню мали би змогу перебути кілька днів.

Бюро Полтавської губернської учительської спілки, дбаючи про збільшення коштів, звернулося до громадськості із закликом відгукнутися на цю справу і допомогти своїми внесками, надсилаючи їх до редакції газети «Рідне Слово» [28].

Інформаційне бюро, що заснувалося влітку 1918 р. при українській учительській спілці м. Полтави, з метою організації найбільш відповідної праці членам місцевої учительської спілки, організованому учительству та іншим працівникам освіти, анкетним шляхом провело огляд сил українського вчительства міста. Однак анкетування проводилося влітку, під час канікул, коли значна частина вчителів виїхала із Полтави. Крім того, поза анкетуванням лишилася певна кількість молодих учительських сил, що тільки-но закінчили учительський інститут та інші школи. Але, незважаючи на те, що велика частина вчителів не пройшла анкетування, бюро збирано цікавий статистичний матеріал.

Загалом подало відомості інформаційному бюро 200 полтавських учителів. Переважна більшість із них за походженням були українці. Із всієї кількості – 42% складали учителі-чоловіки і 58% учительки-жінки. За освітою вчителі поділялися так: 28% мали вищу освіту, решта – середню; із тих, хто мав середню освіту, закінчили учительський інститут, духовну семінарію або учительську семінарію – 20%; решта – гімназії, єпархіальні школи та інші середні заклади.

Із тих, що мали вищу освіту, 75% здобуло гуманітарну освіту (історико-філологічний факультет, духовна академія тощо) і тільки 25% закінчили фізико-математичний факультет, або спеціальні школи з курсом прикладних наук.

Отже, з'ясувалося, особлива потреба була у збільшенні учительських сил природничого фаху. Брак фахівців-математиків і природників – найбільша вада тогочасних сил української інтелігенції.

Майже всі учителі (за винятком 10 чоловік) поповнювали свою освіту на курсах: педагогічних, спеціальних, українознавства тощо [29].

Таким чином, анкетні дані свідчили про те, що нижча і вища початкова школа в Полтаві цілком могла бути забезпечена відповідним учительським персоналом; для обслуговування ж середньої школи зазначеної кількості вчителів з вищою освітою буде недостатньо, і тому вчителі вимушені будуть, як і минулого року, працювати в 2 зміни в двох або трьох школах.

Які ж причини спонукали до того, що серед українських учителів був порівняно малий відсоток людей з вищою освітою? По-перше, серед полтавських вчителів було багато приїжджих із різних місцевостей Росії, особливо серед середньоскільників, котрі конкурували із місцевими силами. Часто траплялися приклади, що місцевим учителям доводилося шукати посади десь в інших місцях. По-друге, майже 40% учителів вийшли безпосередньо із народних мас – це діти українських селян, батьки котрих спромоглися дати своїм дітям лише середню освіту. По-третє, переважна більшість українських вчителів складалася із жіноцтва, яке взагалі лише недавно одержало широкий доступ до вищої школи. Іноді бувало, що учитель, за походженням українець, переносив свої симпатії до культури іншої нації [30].

Досить активно провадилася напружена праця по збереженню української школи у Прилуцькій повітовій учительській спілці. Зокрема, було перебрано нове бюро, бо старе не виявляло потрібної діяльності. Робилися заходи по скликанню повітового з'їзду, але місцева денікінська влада категорично заборонила всі народи, з'їзди тощо. З метою покращення своєї роботи Прилуцька спілка, у відповідь на обіжник Центрального Бюро Всеукраїнської учительської спілки вступила у Полтавську освітню спілку «Українська культура» і попросила дозволу у Центрального Бюро не відкривати тут філії Товариства шкільної освіти, щоб не дробити сил. Спілка також виготовила надзвичайно цікаву і важливу «Пам'ятку для Українського Вчителя», де доводилося, що регіональні спілки твердо тримають прапор рідної школи, цілком свідомі своїх обов'язків перед рідним народом. Пам'ятка складається з 17 пунктів. Зокрема, таких: навчання в українських школах рідною мовою; українець найбільшого розвитку матеріального і духовного досягне лише через рідну йому українську школу й українську культуру тощо [31].

Особливо велику роль у боротьбі з денікінськими властями відіграло Товариство шкільної освіти, яке відновило свою діяльність. На загальних зборах Товариства, що відбулися 6 вересня 1919 р., було обрано нову Раду Товариства, до складу якої ввійшли А. Лещенко, П. Стебницький, О. Дорошкевич, С. Єфремов, Я. Чепіга, Ф. Сушицький, М. Зеров. У відозві Товариства до громадянства наголошувалося, що, приступаючи до праці, Товариство вірить, що на замах позбавити український народ елементарних прав людських «народ дасть ту відповідь, якої від нього вимагають національна честь і високе почуття своїх обов'язків» [32]. Тому Товариство звернулося до всього учительства України з закликом спокійно приступити до праці і твердо стояти на сторожі інтересів рідної освіти [33]. Крім того, вбачаючи небезпеку, що загрожувала українській школі з боку денікинщини, Рада Товариства шкільної освіти в жовтня 1919 р. звернулася з ще однією відозвою до громадянства України, де закликалося громадянство взяти українську школу під свою охорону й опіку. Потреби українських шкіл всякого типу повинні бути забезпечені громадським коштом і громадською роботою від занепаду [34].

12 жовтня 1919 р. представники Товариства шкільної освіти з метою розв'язання проблеми української школи відвідала попечителя Київського шкільного округу проф. Є. Спекторського. В розмові з ним попечитель відзначив, що за останніми об'їзниками нижча початкова школа може користуватися українською мовою, як «підсобною» (допоміжною). Це не буде українська школа, наголосив попечитель, але фактично там буде українська викладава мова, особливо спочатку. Щодо вищої початкової і середньої школи, то всі порядження влади залишаються в силі: українські середні школи тепер власне юридично не існують і влада могла б їх позакривати, як цього вимагають деякі кола громадянства. Щоб вони існували юридично, необхідно їх відкрити в «законному порядку», згідно з «правилами» від 1 липня 1914 р.

У справі про «права» шкіл попечитель наголосив на тому, що перед розв'язанням цього питання школи підлягатимуть усесторонній ревізії з боку Київського шкільного округу. А для цього треба викинути будь-який «самостійницький дух», а він виявляється в книжках, загальному напрямі школи, треба також «почистити» персонал, позбавивши його відомих, «яскавих» самостійників [35].

15 жовтня 1919 р. Рада Товариства шкільної освіти подала до керівництва округу прохання про відкриття 3-х приватних гімназій (одну – ім. Т.Г. Шевченка, другу – ім. Кирило-Мефодіївського братства і третю – ім. І.М. Стешенка), 2-х нижчих початкових шкіл і 1-ї учительської семінарії. У проханні було зазначено адресу існуючих українських шкіл і наголошено, що програми їх треба буде пристосувати до програми російських державних шкіл. Проте, коли представники Товариства шкільної освіти прибули до попечителя 19-го жовтня, щоб довідатись про долю свого прохання, то з'ясувалося, що попечительська Рада на своєму засіданні 17-го жовтня 1919 р. не задовольнила його через те, що прохання написано українською мовою. Крім того, попечитель також вимагав додати до прохання (написаного тепер уже російською мовою), докладні плани навчання шкіл і розклад занять. Особливо його цікавило, чи викладається в них російська

мова. І хоча попечитель обіцяв, що 24 жовтня це питання буде остаточно розв'язано, проте слова свого він так і не дотримав [36]. Аналогічна ситуація мала місце і в інших регіонах України. Так, восени 1919 р. лубенська «просвіта» (на Полтавщині) мала намір відкрити українську гімназію. Прихильник української школи М. Шемет віддав під заклад власний будинок, а також подарував кілька сажнів дров для опалення. До гімназії вступило приблизно 150-200 учнів, крім того, ще йшло багато прохань. 1 листопада 1919 р. було отримано дозвіл попечителя Полтавського шкільного округу на відкриття гімназії. Але тут несподівано на перешкоді став начальник лубенського гарнізону Павленков, який рішуче заборонив розпочати навчання. Після тривалих митарств представник лубенської «Просвіти» звернувся до Товариства шкільної освіти з проханням вжити всіх заходів, щоб отримати хоч тимчасовий дозвіл на відкриття закладу, поки прийде відповідь від генерала Май-Маєвського на їхній телеграфний запит [37].

Рада Товариства шкільної освіти доклдала багато зусиль для того, щоб добувати постійні надходження коштів, які потім можна б надавати українській школі. З цією метою Рада надсилала передплатні листи до багатьох інституцій, влаштовувала різні вистави, концерти, а також ефективно використовувала метод «викликання» на пожертву (особливо багато тут зробила газета «Слово», яка організувала і очолила цей процес). Зокрема, 6 листопада 1919 р. газета «Слово» запровадила на своїх сторінках рубрику під назвою «На рідну школу», в якій повідомляла, що українське громадянство, пам'ятаючи свої обов'язки, почало відгукуватися на заклик, вміщений в попередньому числі «Слова».

22 листопада 1919 р. редакція газети «Слово» підвела підсумок зібраним коштам за зазначений період. Вона відзначала, що зібрано всього 72 тис. 9 крб. 30 коп., так що можна сказати, що кожне число «Слова» приносить рідній школі від своїх читачів у подарунок більш, ніж 1000 крб. [38]. До 26 листопада включно редакцією вже було зібрано 114 тис. 980 крб. 44 коп. [39]. Водночас, пожертви на рідну школу продовжували надходити й далі.

Водночас Товариство шкільної освіти надавало суттєву допомогу й українським бурсам, притулкам, захистками і навіть садкам, які опинилися в жахливому стані, бо денікінські власті категорично відмовляли їм у допомозі. Так, уже на засіданні 9-го жовтня 1919 р. Рада Товариства ухвалила першу асигновку в розмірі 25000 крб. українським бурсам і дитячому захисткові на Шулявці; згодом довелося передати їх на утримання Всеросійському земському союзіві, а дошкільні установи звести до мінімуму; а по доповіді представника Учительської спілки було ухвалено на кошти Товариства шкільної освіти утримувати лише 4 дошкільні заклади [40].

Рада Товариства охоче допомагала коштами і книжками усім, хто звертався до неї. Це й Ржищівська, Потаповецька і Мекелицька гімназії на Київщині, Баришпільська на Чернігівщині, Бовківецька на Полтавщині, вищі початкові школи – Будаївська, Звонківська, Сайківська (Київщина), Синонєзька (Чернігівщина), Воронківська (Полтавщина), нижча початкова школа Товариства «просвіта» в с. Горенка Київського повіту та ін. У зазначений період витрачено на утримання українських шкіл і наукових закладів 3659693 крб. [41].

Саме цю велику роботу Товариства шкільної освіти по допомозі українській школі в зазначений період відзначав видатний освітній діяч С. Сірополко: «У цей час Товариство шкільної освіти в Києві взяло в свої руки керму упослідженої української школи і фінансування її тими коштами, які збирало через заклики до всіх верств українського народу» [42].

Значну роль у справі захисту й утримання української національної школи відігравали «просвітні» та різні освітні Товариства. Прикладом цього може бути Київське товариство «Просвіта», яке, незважаючи на те, що воно розпочавши свою діяльність у 1919 р. за надзвичайно несприятливих умов (при владі більшовиків, з їх централізацією і соціалізацією), зуміло налагодити справу, останнім часом зробивши значну реорганізацію у внутрішньому своєму житті. Так, при Раді Товариства був створений технічний апарат, який складався з керуючого справами, секретаря, завідуючого видавництвом, бібліотекаря, педагогічної колегії, бухгалтера, рахівника, конторщика-машиніста та 2 служників. Крім того, Товариство взяло на свій баланс все помешкання Українського Клубу, якому було надано назву «Будинок «Просвіти».

У Києві Товариство «Просвіта» відкрило 4 філії. Незважаючи на те, що поширювати діяльність «Просвіти» поза межами міста через брак комунікації й загальні політичні умови було важко, проте вона робила все для того, щоб відкрити ряд своїх філій та бібліотек в різних регіонах України.

У справі шкільній Київське Товариство «Просвіта» взяло на себе утримання 4-ої Української гімназії у Києві, заснованої у 1918 р., організувало й відкрило 22 вересня 1919 р. дитячий садок на три групи (в Києві), в якому нараховувалося 58 дітей. Педагогічний персонал складався з 3-х учительок і няні. У зв'язку з тим, що більше 10 дітей залишилося без будь-якого догляду, Товариство докладало всі зусилля аби відкрити ще один для цих дітей.

Крім того, спеціальною комісією Товариства була проведена відповідна робота з підготовки до відкриття ще двох закладів («Просвіти»: вечірньої початкової школи для дорослих, контингент відвідувачів якої вже склався, і вечірніх курсів з українознавства.

«Просвіта» також відновила діяльність своєї бібліотеки, що складалася більш, як з 8000 томів, книжки якої передбачалося видавати для читання додому.

Радою Товариства разом з .Видавничою комісією було розроблено план майбутнього видавництва. Ухвалили й підготували серію біографічних нарисів відомих українських діячів і письменників: Т. Шевченка, П. Куліша, М. Лисенка, Б. Грінченка, М. Костомарова, В. Антоновича, Л. Українки, М. Коцюбинського, Г. Сковороди, І. Мазепи, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, П. Сагайдачного, П. Могили та ін. Виготовлено серію книжок з сільського господарства, підготовлено серію книжок під назвою: «Наші ближчі і дальші сусіди», – про Польщу, Галичину, Буковину, Німеччину, Чехію, Грузію, Туреччину, Румунію, Сербію, Болгарію, Францію, Бельгію, Данію, Голландію, Італію. Йшла також підготовка до видання місячника «Вісник Просвіти», в якому мало бути виділено значне місце інформації в справі просвітній взагалі і з життя «Просвіт» зокрема. Він мав виходити в формі «Книгаря», за редакцією голови Ради [43].

Правління Київського Товариства «Просвіта» також планувало організувати в місті ряд платних лекцій на теми історії та культури України, а отримані кошти надати українській школі. З цією метою Товариство зробило все для того, щоб розпочати лекції, які розподілені майже на місячний строк, з 3 по 28 листопада 1919 р. План читання лекцій: В.Ф. Дурдуківський «Рідна мова і її значення», «З історії української мови», «Історія українського правописання»; В.К. Прокопович «Київ в часи литовські і під польським пануванням», «XVIII і XIX ст. в житті Києва»; проф. Дубянський «Від піднебесних Татр до гостроверхого Кавказу», «Земля і люди на Україні», «Природа і життя на Україні», «Давнє минуле і проблеми завтрашнього дня»; М.К. Зеров «Українська література, її об'єм, періодизація та її загальний характер», «Література і життя на Україні в XVIII – XIX ст.», «Романтизм і реалізм в українській літературі XIX ст.», «Нові напрямки і течії в українській літературі» та ін. [44].

24 жовтня 1919 р. правління «Просвіти» подало прохання київському міському начальнику про надання дозволу йому на право читання лекцій. Але міська влада робила все для того, щоб перешкодити отриманню такого дозволу Товариством «Просвітою». Розпочалася волокита. Від міського начальника прохання було через тиждень переслано пристава Старокиївської дільниці для наведення необхідних довідок. Від нього листування повернулося до міської влади, а міський начальник не дав дозволу і знову направив увесь цей матеріал для наведення додаткових відомостей [45].

Як бачимо, через перешкоди денікінських властей правління «Просвіти» не завжди було в змозі виконати план читання лекцій, що, в свою чергу, негативно відбивалося на справі організації та допомоги українській національній школі.

У Полтаві місцеве Товариство «Просвіта» разом з представниками українських культурно-просвітніх організацій вело активну підготовку до ювілею І.П. Котляревського. Зокрема, 15 серпня 1919 р. воно звернулося до всіх осередків полтавських «Просвіт» та освітніх організацій з проханням взяти найактивнішу участь в організації святкування 150-річчя від дня народження видатного письменника І.П. Котляревського і, по змозі, взяти на себе певні матеріальні витрати, які потрібні будуть на організацію свята. Внески приймалися на поштовий рахунок «Фінансової комісії по організації свята пам'яті І.П. Котляревського» [46].

Невдовзі завдяки проведень роботі Товариством «Просвіта» та іншими українськими культурно-просвітніми організаціями, а також активній участі громадськості відбулося урочисте святкування ювілею І.П. Котляревського [47].

З ініціативи Ради «Просвіти» ім. Т.Г. Шевченка в день смерті М.В. Лисенка 6 листопада 1919 р. в Києві в Софіївському соборі було відправлено панахиду, на якій співали об'єднані хори, національний і церковний Макар'євської церкви під орудою Б.Левицького. Увечері того ж дня відбулася також панахида у Вищому Музично-Драматичному інституті [48].

«Просвіти» робили все можливе, щоб зберегти набуті культурні досягнення українського народу. Так, з ініціативи «Просвіт» було створено «Фонд національної освіти», а завдяки полтавській «Просвіті» були знайдені кошти і приміщення для продовження занять історико-філологічного факультету [49].

У жовтні 1919 р. у м. Опішні Полтавської губернії було створено районний комітет по збиранню коштів у «Фонд національної освіти», до складу якого входили «Просвіти» й інші культурно-просвітні організації 4-х волостей Зінківщини. За два тижні своєї діяльності комітетом було зібрано 5000 крб. внесків від селян. Крім того, певні відрахування були зроблені також «Просвітами» та кооперативами [50].

Полтавські юнаки та дівчата об'єдналися в спілку, що дістала назву «Молоде українське громадянство», метою якої був захист національних прав української молоді.

У Лубнах з осередком цього товариства співпрацювали П. Кальпегородський – відомий український письменник, директор української гімназії та В. Шемет – голова «Просвіти». Незважаючи на заборону, вони організували масову національну демонстрацію під синьо-жовтим прапором. За що П. Капельгородського та групу лубенських українофілів було заарештовано і тільки після місячного ув'язнення денікінською контррозвідкою вони вийшли на волю [51].

Але навіть у таких несприятливих умовах «Просвіти» продовжували свою діяльність. Крім матеріальної підтримки української національної школи, товариства проводили в містах і селах України літературні вечори, читали лекції. Київська «Просвіта», наприклад, у листопаді 1919 р. провела з дозволу градоначальника цикл публічних лекцій з української літератури, історії та географії України [52].

На захист української національної школи досить активно стали також кооперативи. У вересні 1919 р. працівники Київського районного союзу кооперативних товариств по найму, заслухавши доповідь голови Комітету про стан рідної школи, одногослосно ухвалили: 1. Закликати українське вчительство упевнено приступити до навчання в рідній школі, твердо пам'ятаючи, що вони не самі, що за нами стане все громадянство України. 2. На утримання персоналу, матеріальної частини культурно-просвітніх установ щомісячно, до удержавлення цих установ, вираховувати 5% на утримання кожного працівника. 3. Вираховування почати з 1-го вересня 1919 р. і відсилати через пресу на рахунок Товариства шкільної освіти. 4. Закликати робітників взагалі і працівників кооперації зокрема, аби утворити такий координуючий центр з представників культурно-освітніх організацій та представників кооперативно-економічних громадських установ, котрий взяв би на себе цю справу. 5% за вересень місяць розміром в 3815 крб. 60 коп. скарбник Комітету надіслав в Українбанк на поштовий рахунок Ради Товариства шкільної освіти [53]. І службовці кооперативних установ Київського Кредитного Союзу, ознайомившись з наказом №22 про українську школу, постановили відрахувати з своєї платні 2% у фонд української школи, що становило близько 10000 крб. [54].

Для матеріального забезпечення української національної школи необхідно було створити постійні органи громадського фінансування. Це та база, без якої українська громадськість не могла існувати, не могла витримати конкуренції інших культур, які перебували в значно кращому стані (російська, польська, єврейська). У зв'язку з цим надзвичайно важливою для освіти стала прийнята постанова київських кооперативних організацій

про певне відсоткове відрахування від своїх операцій на потреби рідної школи [55].

У вересні 1919 р. в Харкові відбувся перший з'їзд з кооперативної освіти, який став на захист рідної школи. На з'їзді було прийнято резолюцію, в якій наголошувалося на тому, що «немає підстав позбавити українську школу допомоги держави, земств і міст, надаючи їй лише школі великоруській» [56]. З'їзд звернувся до ради харківських обласних кооперативних з'їздів надати допомогу українській школі щодо забезпечення їй всіх прав і переваг, якими користувалися великоруські школи. Зокрема, помітну допомогу надав Сільськогосподарський кооператив Харківській українській гімназії ім. Б. Грінченка, асигнувавши для неї 25000 крб., завдяки чому гімназія змогла продовжувати свою корисну діяльність [57].

Поширюючи культурно-просвітню діяльність, кооперативи продовжували надавати посильну допомогу українській школі. Так, XIII збори уповноважених «Поюру» асигнували 200 тис. крб. на Кооперативний інститут ім. М. Туган-Барановського і 100 тис. крб. на українську гімназію ім. Б. Грінченка. Збори також постановили, що правління має допомагати українським культурно-просвітнім установам. Службовці кооперативу «Організований робітник» у Полтаві передали 600 крб. на користь бідних учнів гімназії ім. Котляревського. Але найбільше асигнували київські кооперативні установи через Український Фінансовий Кооперативний Комітет (1500000 крб.). Проте, передбачалося, що цих коштів вистачить тільки до Різдва, і тому вживалися енергійні заходи для їх збільшення [58].

При виплаті зарплати за першу половину листопада 1919 р. службовцями Українського кооперативного союзу було відраховано до фонду української національної школи 2% – 1054 крб. 27 коп., з попередніми відрахуваннями за другу половину жовтня службовцями Укрстраху виплачено на рідну школу – 2055 крб. 55 коп. [59]. Правління Київської районної спілки споживчих товариств «Городской Потребитель» спрямувало на допомогу українській школі 200000 крб. [60].

Аналогічні постанови про надання допомоги приймали й інші кооперативи. Зокрема, рада товариства споживчих товариств Півдня Росії «Поюр» на засіданні 1-го жовтня 1919 р. ухвалила асигнувати одноразово 50000 крб., а також відрахувати на кожний рахунок реалізованого храму 1% на допомогу українській школі. Крім того, інструкторському відділу було доручено вести пропаганду на місцях за відрахування коштів на національну школу районними спілками та товариствами [61].

Кооперативні організації м. Білої Церкви надали помешкання, а також грошову допомогу міській гімназії для дорослих, яка складалася із семи класів (при п'ятому класі було відкрито також паралельне відділення). В ній нараховувалося 140 учнів, завдяки допомозі з боку кооперації гімназія працювала нормально, в другу зміну. Вона повністю була забезпечена педагогічним персоналом. Крім того, все робилося для того, щоб поряд з гімназією для дорослих відкрити гімназію звичайного типу, поки що в складі підготовчого, I і II класів.

Завдяки забезпеченню коштами від кооперативів і приватних жертводавців функціонувала Катеринославська українська гімназія, яка складала-

ся з підготовчого і I-го класу. Вона містилася в комерційній школі, навчання в ній відбувалося у вечірній час.

Також кооперативи і місцева громада утримували українську гімназію (колишню державну) в с. Голосах (Єлисаветського повіту на Херсонщині). В складі одного (5-го) класу гімназію було засновано 1918 р. внаслідок енергійного наполягання місцевого населення. В жовтні 1919 р. було відкрито шостий клас і паралельний при п'ятому. Сільські кооперативи і громада з великою пошаною ставилися до своєї школи і підтримували її всіма засобами [62].

На кошти спілки споживчих товариств невдовзі була створена спілка «Українська культура» зокрема на Полтавщині, що взяла на себе утримання українських шкіл [63]. Завдяки цьому у Полтаві діяло 16 міських народних шкіл, які утримувало полтавське земство, україномовними були всі вищі школи, дві учительські семінарії, учительські курси та історично-філософський факультет. Крім того, у 1919 р. на Полтавщині діяло 150 вищих початкових шкіл замість дореволюційних 36, 40 українських гімназій, Український університет в Полтаві, велика кількість українських шкіл для дорослих, кілька народних університетів. Щоб повністю задовольнити потреби населення в освіті, необхідно було в найближчий час відкрити на Полтавщині ще 3500 нових комплектів (паралельних класів) початкових шкіл і гімназій в обсязі старших класів до 450 [64].

З огляду на це, 3 серпня 1919 р. у Полтаві також було створено «Фонд національної освіти», який регулярно мав поповнюватися коштами, зокрема, із збору у спеціально призначений «День фонду національної освіти», а також з інших пожертв і коштів. Які мали відраховуватися зборами уповноважених Спілки до «Фонду». На українську кооперацію, як єдину економічно сильну організацію, покладалися в цей час і потім особливі завдання в справі освіти. Прикладом великих пожертвувань вона повинна була розбудити населення до самодіяльності і самопомоги.

З цією метою Культурно-просвітній відділ з дозволу правління спілки склав відповідний обіжник до кооперативів Полтавщини з поясненням значення «Фонду національної освіти» і необхідності пожертвувань у нього у формі процентного відрахування із збору товарів спілки й відділів. Крім того, було прийнято рішення про відрахування 1% від поточних оборотів Полтавської спілки споживчих товариств у «Фонд національної освіти». Правління спілки звернулося також до Полтавських центрів кредитової операції з пропозицією провести відрахування 1% з обороту по торгових і банкових операціях кредитових союзів на Полтавщині у «Фонд національної освіти» [65].

За короткий час завдяки відрахуванням у два відсотки від оборотів Полтавської спілки споживчих товариств «Фонд національної освіти» мав на своєму рахунку 10 млн. крб. Це дало змогу утримувати українські школи. Зокрема, в Полтаві на кошти фонду утримувалось декілька гімназій: ім. І. Котляревського (директор Прийма), ім. Полтавського земства (Н. Дорошенко, М. Руданський), ім. П. Мирного – колишня єпархіальна школа (В. Морозовська і В. Щепотьєв), колишня Грубешківська школа [66].

Полтавським просвітнім союзом «Українська культура» було надано допомогу також Решетилівській гімназії в розмірі 30000 крб. на приміщен-

ня й платню вчительському персоналові, Яреськівській гімназії (Миргородського повіту) в розмірі 10000 крб., гімназії ім. І. Стешенка (на Павленках), на виплату замовлення на карти – 18500 крб. [67]. Аналогічну матеріальну допомогу рідній школі надавали й інші кооперативи міста. Так, 16 серпня 1919 р. на засіданні правління Котляревського Споживчого Товариства (м. Полтава) в складі членів О. Малярова, Ф. Пестехіна, С. Крючковського, М. Ванштейна, А. Морозова і А. Шапіро була прийнята постанова, якою виділено на українську школу 100 крб. Крім того, було вирішено просити загальні збори, аби відрахувати 150000 крб. на придбання садиби з будинком, в якому передбачалося створити книгозбірню і школу з викладанням єврейською мовою [68].

Отже, завдяки активній діяльності громадських організацій, таких, як, Всеукраїнська спілка вчителів, Товариство шкільної освіти, Товариство «Просвіта», кооперативів стан українських навчальних закладів у той період був навіть кращим порівняно з російськими. Важкий стан їх у період денікінської окупації дуже згуртував громадськість та спонукав її до жертвних вчинків на користь рідної школи.

Список використаних джерел:

1. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К., 1990. – Т.10. – С.210.
2. Доценко О. Літопис Української революції. – Київ-Львів, 1937. – С.166.
3. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К., 1920; Доценко О. Вказ. праця; Сіропошко С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937; Потапова Л. Українська національна школа у період денікінської окупації // Гуманізація навчально-виховного процесу: наук.-метод. зб. – Слов'янськ, 1997. – Вип.2; Мельник Е. Діяльність Товариства шкільної освіти щодо матеріальної допомоги національній школі у період денікінщини (вересень-грудень 1919 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т.2; Українська національна школа в період денікінської навали у вересні-грудні 1919 р. (до історії Товариства шкільної освіти) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск VII. – К.: Інститут історії України, 2004.
4. Деникин А.И. Соч. – Том.5. – С.142-143; К населению Малороссии // Великая Россия. – 1919. – 15 (28) августа.
5. Дорош С. Школа й учитель // Промінь. – 1919. – 13 (26) жовтня.
6. Попечитель Харківської шкільної округи про школу // Рідне слово. – 1919. – 11 серпня.
7. Центральний державний історичний архів України. – Ф.707. – Оп.86. – Спр.1. – Арк.652.
8. До учительських спілок // Промінь. – 1919. – 5 жовтня.
9. Там само.
10. Праця українського вчителства в Києві // Україна. – 1919. – 9 (26) жовтня.
11. Там само.
12. Там само.
13. Потапова Л.В. Вказ. праця. – С.163.
14. Криза культурно-освітньої праці // Слово. – 1919. – 16 (29) жовтня.
15. На українську школу // Промінь. – 1919. – 27 вересня (10 жовтня).
16. Концерт на користь 1-ої української гімназії // Слово. – 1919. – 22 жовтня (4 листопада).

17. До учительських спілок // Промінь. – 1919. – 14(27) листопада.
18. Там само.
19. Вільна українська школа. – 1919-20 шк. р. Серпень-жовтень. – №1-3. – С.77.
20. В Центральній Бюро Всеукраїнської вчительської спілки // Слово. – 1919. – 27 листопада (10 грудня).
21. Становище шкіл і учительства на провінції // Слово. – 1919. – 26 листопада (9 грудня).
22. Там само.
23. Філія Товариства шкільної освіти в Ніжині // Слово. – 1919. – 18 (31) жовтня.
24. Філія Товариства шкільної освіти в Харкові // Промінь. – 1919. – 15 (28) листопада.
25. Дмитро Недоля. Шлях до національної перемоги // Слово. – 1919. – 27 листопада (10 грудня).
26. Там само.
27. Фонд національної освіти // Рідне слово. – 1919. – 11 (24) серпня.
28. В справі заснування в м. Полтаві «Учительського Дому» // Рідне Слово. – 1919. – 26 липня (8 серпня).
29. Дубняк К. Огляд сил українського вчителства м. Полтави // Рідне Слово. – 1919. – 2 серпня.
30. Там само.
31. З життя українського вчителства на Полтавщині // Промінь. – 1919. – 25 жовтня (7 листопада).
32. Потапова Л. Вказ. праця. – С.163.
33. Там само.
34. Промінь. – 1919. – 29 вересня (12 жовтня).
35. Мельник Е. Українська національна школа в період денікінської навали у вересні-грудні 1919 р. (до історії Товариства шкільної освіти) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск VII. – К.: Інститут історії України, 2004. – С.193.
36. Товариство шкільної освіти // Промінь. – 1919. – 24 жовтня (6 листопада).
37. Гімназія Лубенської «просвіти» // Промінь. – 1919. – 21 листопада (4 грудня).
38. На рідну школу // Слово. – 1919. – 19 (30) листопада.
39. На рідну школу // Слово. – 1919. – 27 листопада (10 грудня).
40. Доценко О. Вказ. праця. – С.188.
41. Там само.
42. Сірополко С. Вказ. праця. – С.161.
43. У Київській «просвіті» // Промінь. – 1919. – 24 вересня (7 жовтня).
44. Лекції «Просвितы» // Киевская жизнь. – 1919. – 19 ноябрь (2 декабрь).
45. Там само.
46. К юбилею И.П. Котляревского // Полтавский день. – 1919. – 27 августа (9 сентября).
47. Полтавский день. – 1919. – 29 августа (11 сентября).
48. Панахида по М. Лисенкові // Слово. – 1919. – 24 жовтня (6 листопада).
49. Веселовський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. – Історичний нарис. – К., 1993. – С.106.
50. Сергій. Селянський комітет «Рідної освіти» // Слово. – 1919. – 4 жовтня (21 вересня).
51. Веселовський Л.І., Фарина С.Я. Вказ. праця. – С.107;
52. Там само.
53. Мельник Е. Діяльність Товариства шкільної освіти в Україні щодо матеріальної допомоги національній школі в період денікінщини (вересень-грудень 1919 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т.2. – С.86.

54. Там само.
55. Дорош С. Організація фінансування українських шкіл // Промінь. – 1919. – 6 (19) листопада.
56. В защиту украинской школы // Киевская жизнь. – 1919. – 6 (19) сентября.
57. На рідну школу // Промінь. – 1919. – 24 вересня (7 жовтня).
58. Вільна українська школа. – 1919–20 р. Серпень-жовтень. – №1-3. – С.94.
59. На українську школу // Промінь. – 1919. – 6 (19) листопада.
60. Там само.
61. Допомога рідній школі // Промінь. – 1919. – 18 (31) жовтня.
62. Українські гімназії на провінції // Промінь. – 1919. – 26 жовтня (8 листопада).
63. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К., 1995. – С.935.
64. До справи народної освіти // Рідне Слово. – 1919. – 25 вересня.
65. Там само.
66. Журавель Г. Просвітницька спілка «Українська культура». Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917-1920). Матеріали конференції / Відпов. ред. О.О. Настуля. – Полтава, 1995. – С.125.
67. З життя Просвітнього «союзу» Української культури // Рідне Слово. – 1919. – 23 листопада.
68. На українську школу // Рідне Слово. – 1919. – 5 вересня.

The article deals with activities of public organizations concerning the protection of national school in the period of Denikin occupation of Ukraine.

Key words: public organizations, national school, motion are after Denikin.

Отримано: 28.03.2008

УДК 061.23+027.6](477)«1920-1928»

А. Ф. Суровий

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ І РОБІТНИЧІ БІБЛІОТЕКИ У 1920-х РОКАХ

У статті розглядається питання про роль профспілок України у створенні мережі робітничих бібліотек у 1920-х роках та їх участь в культурно-освітній роботі населення.

Ключові слова: робітничка бібліотека, кадри бібліотечних працівників, книжковий фонд, контингент читачів, культурно-освітня робота.

У галузі культурно-освітньої роботи в період непу чільне місце, поруч з іншими установами, відводилось бібліотекам. Про їх завдання і вимоги до них дають уявлення деякі матеріали і документи директивного характеру, видані профспілковими органами. Наприклад, у циркулярному листі президії ЦК Всеросійської спілки металістів про бібліотечну роботу від 22 липня 1922 р. підкреслювалось, що створені при профспілках бібліотеки повинні “сприяти розумовому і духовному розкріпаченню широких робітничих мас, розвитку в них класової самосвідомості, виробленню і зміцненню в них комуністичної свідомості”. З метою охоплення комуністич-